

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В СІМ'Ї

Олена Федорчук,

Інститут психології імені Г. С. Костюка

НАПН України

У статті розкрито особливості формування української національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в сімейному середовищі. Акцентовано увагу на ролі близьких дорослих у створенні емоційно безпечного простору, передачі національних цінностей та залученні дитини до культурних практик. Окреслено напрями подальших досліджень, спрямованих на підтримку національного самовизначення дошкільників в умовах суспільних викликів.

Ключові слова: українська національна ідентичність, сім'я, психологічна стійкість, дошкільник, українські цінності, патріотичне виховання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах війни росії проти України перед суспільством постає завдання збереження національної ідентичності, особливо у підростаючого покоління. Старший дошкільний вік є сенситивним періодом формування базових уявлень про себе, свою родину, Батьківщину. Тому актуальним є пошук ефективних стратегій підтримки психологічної стійкості дітей з боку близьких дорослих, що сприяє збереженню ідентичності та життестійкості в умовах нестабільного соціального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування національної ідентичності у дітей висвітлюється у працях Л. Артемової, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Поніманської, Н. Гупалової. Психологічна стійкість у дітей розглядається в дослідженнях О. Савченко, Г. Лактіонової, Т. Тарасової. Проте недостатньо уваги приділено питанням взаємозв'язку між формуванням національної ідентичності та підтримкою психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку саме в умовах війни, а також ролі близьких дорослих у цьому процесі.

Метою статті є обґрунтування ролі близьких дорослих у підтримці психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку як важливої умови збереження та розвитку їх національної

ідентичності в умовах війни. Сім'я виступає головним соціальним осередком, де дитина отримує перші уявлення про себе як представника певного народу, засвоює національні цінності, традиції, мову, культуру. Усвідомлення своєї приналежності до нації формує почуття гордості, відповідальності та соціальної включеності, що є основою патріотичного виховання в подальшому житті.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в контексті повномасштабної війни росії проти України, коли агресія ворога спрямована не лише на фізичне знищення, але й на знищення культурної, мовної та історичної самоідентичності українців, питання формування української національної ідентичності набуває особливої ваги. В умовах небезпеки, втрати домівки, переміщення, розриву звичних соціальних зв'язків родина залишається головним чинником збереження й передачі національних цінностей дітям, іноді чи не єдиним середовищем, де дитина може зберегти та зміцнити свою національну ідентичність. Через спільне проживання традицій, вживання рідної мови, родинні історії, уявлення про історичну правду, про «своїх і чужих», про добро і зло й емоційне прийняття, дитина отримує життєво необхідну підтримку та зміцнює свій внутрішній стрижень. У реаліях воєнного сьогодення, коли інституційні механізми виховання можуть бути порушені або ослаблені, роль мікросоціального середовища (щоденних ритуалів, вживання національної символіки, музики, пісень) відчутно посилюється. Національна ідентичність виступає не лише соціальним чи культурним чинником, а й важливим ресурсом для формування психологічної стійкості, адаптації та самоповаги, що допомагає дитині зберегти цілісність власного «Я» в умовах воєнних викликів і нестабільності.

Національна ідентичність як складне багатокомпонентне утворення включає в себе усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, прийняття її історії, мови, культури, традицій, цінностей, а також позитивне ставлення до національної спільноти [3, с. 45]. У випадку України формування національної ідентичності має низку специфічних історичних, культурних і соціально-політичних особливостей. Українська нація формувалась у складних умовах зовнішнього тиску, колоніального підпорядкування та політики асиміляції з боку інших держав, що

зумовило фрагментарність історичної пам'яті та неоднорідність культурного простору. Сусідні народи постійно намагались знищити нашу мову, традиції, національну еліту. Пережитий українцями травматичний досвід ХХ століття (голодомор, репресії, війни, тоталітаризм) позначився на українській національній ідентичності як досвід виживання й відновлення. Мова, культура і національна пам'ять стали ключовими символами стійкості та внутрішньої єдності українців. Героїчні образи боротьби за свободу й незалежність від Козаччини до Революції Гідності та російсько-української війни сьогодні стали емоційним і моральним ядром національної самосвідомості. Українці мають виразну орієнтацію на свободу, індивідуальну гідність, самоорганізацію – цінності, які є основою громадянської нації й чинником об'єднання в умовах загроз. Повномасштабне вторгнення росії 2022 року стало каталізатором глибоких ідентифікаційних змін: посилення національної свідомості, повернення до української мови, переоцінка історії, героїзація захисників, зростання ролі символів (прапор, гімн, вишиванка) як носіїв єдності та спротиву. Українська національна ідентичність дедалі більше набуває емоційного забарвлення – через особистий досвід утрат, болю та незламної гідності. Саме особливості української національної ідентичності – зокрема, акцент на боротьбі за свободу, моральній гідності, самопожертві, єдності – формують у дитини глибокі емоційні образи національної приналежності. Ці образи не є лише раціональним знанням, а й емоційно забарвленим досвідом, який стає основою для формування внутрішньої сили, стійкості, впевненості у своєму «Я» як «українця / українки». Позитивне прийняття своєї культури, мови, історії в родинному середовищі сприяє не тільки національній, а й психологічній стабільності дитини, особливо в умовах війни, втрати дому чи зміни соціального середовища. Таким чином, специфіка української національної ідентичності, сформована в контексті історичної боротьби та культурної стійкості, здатна стати ресурсом внутрішньої опори для старшого дошкільника, забезпечуючи не лише національну самоідентифікацію, а й психологічну стійкість.

Сучасна психологічна наука визнає ідентичність як ключовий компонент особистісної структури, що забезпечує її внутрішню

цілісність, послідовність і стабільність. У цьому контексті національна ідентичність – усвідомлення своєї належності до народу, культури, мови, історії та території – є одним із найважливіших її вимірів. Для української дитини, особливо в умовах війни, така українська національна ідентичність стає не лише маркером самовизначення, а й психологічним ресурсом, який сприяє збереженню душевної рівноваги, формуванню довіри до світу та відчуття безпеки. У сучасних умовах, коли родини з дітьми часто стикаються з вимушеним переселенням, втратою звичних соціальних зв'язків, відчуттям загрози, українська національна ідентичність виконує стабілізаційну функцію, допомагаючи зберегти зв'язок із домом, родом, культурою та традиціями. На думку вітчизняних науковців (І. Д. Бех, О. М. Кононко, К. О. Журба, Т. В. Хомуленко), ідентичність дитини не формується стихійно – вона конструюється через емоційно забарвлений досвід у родинному та культурному середовищі. Усвідомлення себе українцем на ранніх етапах розвитку забезпечує дитині емоційне підґрунтя для позитивного образу «Я», розвитку ціннісних орієнтирів і моральної стійкості. Українська національна ідентичність є внутрішнім захистом, який дає можливість особистості встояти під тиском зовнішніх травмуючих впливів. У випадку дітей, які живуть в умовах війни чи вимушеної еміграції, належність до українського народу, знання історії боротьби, мови, культурних символів дає відчуття гідності, спадкоємності та захищеності. Національна ідентичність є не лише культурним чи соціальним конструктом, а й психологічною опорою, що сприяє збереженню ментальної цілісності дитини, її адаптації в кризових умовах, розвитку життестійкості й особистісної зрілості. Її формування в дошкільному віці є критично важливим для забезпечення психічного благополуччя майбутніх поколінь українців. Почуття приналежності до своєї нації виконує для дитини старшого дошкільного віку роль внутрішнього якоря, який дає відчуття безпеки, впорядкованості світу, розуміння свого місця в ньому. Позитивне усвідомлення себе як українця, зв'язок із родом, культурою, мовою дає дитині емоційно забарвлений сенс буття, допомагає їй впоратися з тривожністю, невизначеністю, втратами. Родинні практики, які підтримують національну ідентичність – спільне читання українських казок, використання рідної

мови в побуті, участь у традиційних обрядах – не лише зберігають культурну спадщину, а й сприяють відновленню емоційної рівноваги дитини [4, с. 121].

Формування української національної ідентичності є не лише питанням виховання, а й елементом довготривалої національної стратегії, що закладає передумови перемоги на ідеологічному, культурному й моральному фронтах. Національна ідентичність визначає лояльність особистості до своєї держави, готовність її захищати, підтримку її цінностей та історичної правди і є ключовим елементом цілісності держави, її культурного і духовного суверенітету. Дошкільне дитинство закладає фундаментальні уявлення про «своє» і «чуже», формує приналежність до роду, мови, землі. Через мову, традиції, родинні розповіді, спільні дії дитиною вбирається національний код, який у майбутньому саме і визначатиме ціннісні орієнтири та громадянську позицію.

У дошкільному віці формування української національної ідентичності є не лише зануренням у культурне середовище, але й першим етапом самопізнання дитини, яке формує фундамент цілісної особистості.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що дитина, яка усвідомлює своє походження, має стійке почуття «Я», краще орієнтується в соціумі, демонструє вищу емоційну компетентність і більшу мотивацію до пізнання. Сприяючи розвитку морально-етичних орієнтирів, формуванню відповідальності, емпатії, поваги до інших, українська національна ідентичність створює передумови для майбутньої активної життєвої позиції, здатності до самореалізації, включеності в соціальне життя. Отже, українська національна ідентичність не є лише ідеологічною категорією – вона виступає психолого-педагогічною основою розвитку самосвідомості дитини та формування її життєвої суб'єктності.

Формування української національної ідентичності дошкільника в сім'ї – це відповідальність батьків, що вимагає особистісної трансформації дорослих і додання низки викликів [1, с. 335]. Наукові дослідження з психології розвитку та етнопедагогіки (І. Д. Бех, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, О. В. Сухомлинська та ін.) одноставно підкреслюють, що сім'я є первинним середовищем соціалізації дитини, головним чинником формування її базових

уявлень про світ, себе, інших, моральні цінності та національну приналежність. Саме в сім'ї дитина вперше чує рідну мову, знайомиться з традиціями, бачить моделі поведінки й оцінок, які несуть у собі культурну ідентичність. Формування української національної ідентичності дитини – це не стихійний процес, а цілеспрямована виховна дія, що потребує усвідомленої участі дорослих. Позиція сім'ї щодо мови, культури, історії, символів та цінностей значною мірою визначає, наскільки дитина буде ідентифікувати себе з українською нацією в майбутньому. Батьки не просто транслиють національний код, а пропонують дитині змодельовані приклади того, як жити у відповідності до української ідентичності в щоденному житті. З огляду на наявну деформацію української національної ідентичності у самих дорослих, сформовану в умовах русифікованого культурного середовища, радянської пропаганди чи пострадянського космополітизму, на сучасному етапі це стає серйозним викликом для багатьох батьків [2]. Дорослі, які не мали власного досвіду позитивної національної ідентифікації, часто відчують невпевненість у тому, що саме й як передавати своїм дітям. Достатньо проблемним сьогодні є мовне питання: багато батьків, які до війни переважно розмовляли російською, усвідомлюють потребу переходу на українську мову у вихованні дітей, але стикаються з внутрішніми бар'єрами, страхами, соромом, невмінням вільно володіти мовою. Результати проведеного опитування батьків дошкільників у рамках цільового дослідження теми «Підтримка та розвиток психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї» показали достатній рівень мовної самоідентифікації та активну позицію батьків щодо виховання дітей у національній культурно-мовній традиції. Часткову інтеграцію мовної ідентичності зафіксовано у 18,4 % сімей від загального числа опитаних: відмічається переважаче використання української, але з домішками іншої мови, що може бути зумовлено регіональними, культурними або побутовими чинниками. Групу ризику щодо формування стабільної мовної ідентичності дитини склали 27,6 % сімей: виявляють певне прагнення до спілкування з дитиною українською мовою, але не завжди послідовно дотримуються мовної лінії. Відсутність сталого мовного середовища значно ускладнює розвиток української

національної ідентичності у дитини. Такі родини потребують підтримки та цілеспрямованої просвітницької роботи, зокрема – щодо ролі мови у формуванні сталого культурного «Я» дитини. Мовна поведінка батьків формує щоденне мовне середовище дитини, від якого безпосередньо залежить глибина її національної ідентифікації. Через мову дитина отримує психологічну опору, відчуття культурної приналежності, безпеки та віри в майбутнє. Створення стійкого підґрунтя для масового формування української національної ідентичності в майбутніх поколіннях стане можливим лише за умов продовження безкомпромісної мовної політики та підтримки ЗМІ, освіти та культури. Ефективним способом формування національної ідентичності дошкільника є інтегрування національних традицій у повсякденне життя. Усвідомлений і систематичний підхід до залучення дитини до української культури: постійне дотримання національних традицій і знайомство з історією та культурою засвідчили лише 21,1 % сімей. Створення автентичного національного середовища в родині ускладнюється недостатністю культурної практики у дорослих, відсутністю у їх повсякденності усталених родинних традицій, знання українських свят, пісень, казок.

Формування у дитини української національної ідентичності сьогодні вимагає не лише виховної відповідальності, а й готовності батьків до навчання, культурного збагачення, а іноді – до зміни власного способу життя, що передбачає проходження батьками процесу особистісної трансформації, який включає переосмислення власної національної ідентичності, активне включення в культурні практики, удосконалення володіння державною мовою та послідовне формування національних цінностей у щоденному житті родини. У багатьох це викликає внутрішній спротив, сумніви, втому або страх, психологічний опір змінам. Цьому також сприяють певні соціальні й інформаційні впливи, іноді – пряма ворожа пропаганда. Серйозною причиною цього є наявна поверхова українська національна ідентичність. У певних контекстах (наприклад, під час війни) люди імітують національну ідентичність через мову, символіку, поведінку – без глибокого особистісного переосмислення. Збільшення кількості дорослого населення з хибною або неусвідомленою національною ідентичністю створює

реальну загрозу як для безпеки окремих громадян, так і для державної безпеки в цілому. Люди з невизначеною або суперечливою національною ідентичністю мають схильність до внутрішніх конфліктів, тривожності, низької самооцінки, відчуття «чужості» у власній країні. Не маючи внутрішньої ментальної опори в цінностях, історії, мові, вони є вразливими до інформаційних атак і пропаганди та легко потрапляють під вплив ворожих наративів. В умовах гібридної війни це особливо небезпечно. Дорослі, які не мають глибоко вкоріненої української національної ідентичності, не здатні сформувавши її у своїх дітей, знецінюючи ідеї спротиву, боротьби за мову, культуру, знецінюючи жертв війни, вважаючи ідеї державності другорядними, транслиють розмиті чи суперечливі установки, які викликають у дитини ідентифікаційний конфлікт.

Відсутність чіткої ідентичності у значної частини дорослого населення призводить до соціальної дезорієнтації, унеможливаючи консолідацію нації навколо спільних цінностей, мети, боротьби, що сьогодні є особливо критично.

Проаналізувавши результати опитування батьків щодо мови спілкування, ставлення до національної культури й ідентичності, можна зробити науково обґрунтоване припущення ймовірної наявності хибної або поверхової української національної ідентичності у певної частини респондентів, яке потребує глибших досліджень, зокрема інтерв'ювання, психодіагностики, аналізу ціннісних орієнтацій.

Таблиця 1

Умовна аналітична класифікація респондентів

Категорія	Орієнтовні ознаки	Ймовірна група ідентичності
Усвідомлена українська ідентичність	Спілкування лише українською + висока готовність до формування культури і мови (53,9 % + ~20 %)	≈ 45–50%
Поверхова або ситуативна ідентичність	Змішане мовлення, середня / низька увага до культури / мови (18,4 % + 17,1 %)	≈ 30–35%
Хибна / номінальна ідентичність	Використання української мови лише іноді, відсутність активної позиції щодо національної культури (10,5 %)	≈ 10–15 %

Близько третини батьків виявляють ознаки національної ідентичності, проте вона не інтегрована в їх повсякденне життя, і близькі дорослі до кінця не усвідомлюють її значення, що може обмежувати формування у дітей глибокої прив'язаності до мови, культури, українського ціннісного поля. Це створює ризики трансляції слабкої української національної ідентичності між поколіннями, що в умовах війни може призводити до: амбівалентного ставлення до держави; байдужості до культурної безпеки; сприйнятливості до зовнішньої пропаганди; втрати емоційного зв'язку з Батьківщиною.

Висновки. Результати дослідження дозволяють припустити, що щонайменше 30–35 % респондентів мають ознаки поверхової або хибної української національної ідентичності, яка не ґрунтується на глибокому ціннісному усвідомленні, а часто є адаптивною реакцією на соціальні або політичні обставини. Це становить соціально-психологічну загрозу для повноцінного формування української національної ідентичності в дітей дошкільного віку, оскільки сім'я є первинним і найвпливовішим агентом ідентифікації. Формування справжньої, глибокої української національної ідентичності як у дорослих, так і в дошкільника є ключовою умовою психологічної, культурної та громадянської стійкості суспільства. Це не лише особистісне, а й державне завдання в умовах війни, оскільки від нього залежить якість патріотичного виховання, стійкість до гібридних загроз і трансляція цінностей прийдешнім поколінням. Тому держава сьогодні має підтримати ці процеси, створюючи умови для усвідомленого батьківства, культурного пробудження дорослих та їхньої активної включеності у виховання нової української генерації.

Список використаних джерел

1. *Боришевський М.* Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. Київ : Академвидав, 2010. 416 с. (Серія «Монограф»).
2. *Журба К. О.* Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 2 (2). С. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123> (дата звернення: 15.04.2025).

3. Зливков В., Лукомська С. Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців : монографія. Київ–Ніжин : Видавець ФОП Лисенко М. М., 2023. 140 с.
4. Федорчук О. Сім'я як чинник майбутньої успішної адаптації дитини до умов шкільного життя. Дошкільник: крок у шкільне життя : навч.-метод. посіб. / Т. О. Піроженко, І. І. Карабаєва, Л. І. Соловйова, Л. Д. Токарева, О. І. Федорчук, О. Ю. Хартман; за наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 149 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735988/> (дата звернення:15.04.2025).

FEDORCHUK OLENA. FORMATION OF NATIONAL IDENTITY OF A PRESCHOOL CHILD IN THE FAMILY

The article reveals the features of the formation of Ukrainian national identity of children of senior preschool age in the family environment. The emphasis is on the role of close adults in creating an emotionally safe space, transmitting national values, and involving the child in cultural practices. The directions of further research aimed at supporting the national self-determination of preschoolers in the conditions of social challenges are outlined.

In the current conditions of the war of Russia against Ukraine, society faces the task of preserving national identity, especially among the younger generation. Senior preschool age is a sensitive period for the formation of basic ideas about oneself, one's family, and one's homeland. Therefore, it is relevant to search for effective strategies for supporting the psychological stability of children by close adults, which contributes to the preservation of identity and resilience in an unstable social environment.

The purpose of the article is to substantiate the role of close adults in supporting the psychological stability of children of senior preschool age as an important condition for the preservation and development of their national identity in the conditions of war. The family is the main social center where a child gets the first ideas about himself as a representative of a certain people, learns national values, traditions, language, culture. Awareness of belonging to a nation forms a sense of pride, responsibility and social inclusion, which is the basis of patriotic education in later life.

Based on a synthesis of theoretical sources and pedagogical observations, the author defines the pedagogical conditions that facilitate effective national identity formation in the family. These include: consistency in conveying national values, emotional involvement of the child in family cultural practices, conscious modeling of national behavior by parents, and dialogic communication that fosters reflection and emotional attachment to Ukrainian cultural heritage. Special attention is paid to the influence of the wartime context on the intensification of identity-building processes and the role of the family in providing emotional security, resilience, and value-based guidance during unstable times.

The results of the study suggest that at least 30–35 % of respondents have signs of superficial or false Ukrainian national identity, which is not based on a deep

awareness of values, but is often an adaptive reaction to social or political circumstances. This poses a socio-psychological threat to the full formation of Ukrainian national identity in preschool children, since the family is the primary and most influential agent of identification. The formation of a true, deep Ukrainian national identity in both adults and preschoolers is a key condition for the psychological, cultural and civic stability of society. This is not only a personal, but also a state task in times of war, since the quality of patriotic education, resistance to hybrid threats, and the transmission of values to future generations depend on it. Therefore, the state today must support these processes, creating conditions for conscious parenthood, cultural awakening of adults, and their active involvement in the upbringing of the new Ukrainian generation.

Key words: Ukrainian national identity, family, psychological resilience, preschool child, Ukrainian values, patriotic upbringing.

Надійшла до редакції 22.04.2025 р.

Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти